

ТАРАСЕНКО Ю. М.,
старший викладач кафедри
загальноправових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ),
аспірант відділу
кримінологічних досліджень
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії
правових наук України)

УДК 343.91-054.73

КРИМІНОЛОГІЧНІ РИСИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ

У статті проаналізовано соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки внутрішньо переміщеної особи, яка вчиняє злочини. Запропоновано класифікацію внутрішньо переміщених осіб, які вчиняють злочини.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, злочини, соціально-демографічні ознаки, кримінально-правові ознаки, морально-психологічні ознаки, узагальнюючий портрет злочинця, класифікація.

В статье проанализированы социально-демографические, уголовно-правовые и морально-психологические признаки внутренне перемещенного лица, совершающего преступление. Предложена классификация внутренне перемещенных лиц, совершающих преступления.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, преступления, социально-демографические признаки, уголовно-правовые признаки, морально-психологические признаки, обобщающий портрет преступника, классификация.

In the article are analyzed the socio-demographic, criminal-law and moral-psychological characteristics of internally displaced persons, which committed a crime. Also, the classification of internally displaced persons, which committed a crime has been proposed.

Key words: internally displaced persons, crimes, socio-demographic features, criminal-law features, moral and psychological features, portrait of the offender, classification.

Вступ. Характеристика особи злочинця є одним із елементів кримінологічного аналізу злочинності. Досліджуючи особу злочинця, вчені встановили, що особа, яка вчиняє злочин, володіє сукупністю усталених соціальних властивостей і ознак, а також соціально значущих біопсихологічних характеристик індивідів [1, с. 80]. Набір ознак, якими характеризується злочинець, визначає його узагальнений портрет. Кількість і змістове наповнення таких рис є дискусійним питанням у кримінології, однак найпоширенішим серед науковців є підхід, за якого до таких ознак включаються: соціально-демографічні, кримінально-пра-

вові та морально-психологічні. Також, погоджуючись із В.С. Батиргарєєвою, зазначимо, що жодне поглиблене кримінологічне дослідження будь-якого виду злочинності не обходиться без спроби класифікувати осіб, які вчиняють певний вид злочинів [1, с. 119].

Одними з перших дослідників злочинності внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) серед вітчизняних кримінологів є В.С. Батиргарєєва та В.М. Бєсчасний. Нами також досліджувалися проблеми впливу ВПО на стан злочинності в Україні [2] та був здійснений аналіз вищевказаної злочинності на основі анкетування співробітників Національної поліції [3]. Проте комплексне дослідження злочинності ВПО досі не було здійснене, а отже, залишається значне поле для наукових розвідок.

Постановка завдання. Основними цілями наукової статті є аналіз соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних ознак ВПО, які вчиняють злочини, та здійснення їх наукової класифікації.

Результати дослідження. Аналіз даних про ВПО, які вчиняють злочини, здійснювався нами на основі узагальнення матеріалів судової практики та результатів анкетування психологів органів пробації України.

Розглянемо *соціально-демографічні ознаки* кримінологічної характеристики ВПО, яка вчиняє злочини. Ця група ознак містить у собі інформацію про стать, вік, освіту, рід занять і джерела існування особи, громадянську належність, сімейний стан та інші дані, які можна віднести до соціального статусу особи [4, с. 87].

Оскільки перелік таких ознак не є вичерпним, розглянемо отриману нами інформацію про стать, вік, освіту, громадянство, сімейний стан, джерела існування та рід занять ВПО, які вчиняють злочини.

Стать. За період з 2014 по квітень 2018 рр. було притягнуто до кримінальної відповідальності 63% чоловіків і 37% жінок, які були переселенцями з окупованих територій. Як зазначає О.Г. Кулик, у 86,9% випадках в Україні вчиняють злочини чоловіки [5, с. 99]. Такий розподіл порушників кримінального закону за статтю не «збігається» із загальними пропорціями поділу злочинності на «чоловічу» та «жіночу». Вищевказане співвідношення пояснюється тим, що у структурі злочинності ВПО переважають злочини, які часто характерні для вчинення жінками (наприклад, шахрайство чи підроблення документів, печаток, штамів і бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штамів [6, с. 116]).

Розподіл ВПО, які вчиняють злочини, *за віком* такий: особи віком від 26 до 35 років – 49%, від 36 до 45 років – 14%; від 14 до 18 років – 13%; від 19 до 25 років – 12%; від 46 до 65 років – 7%; понад 65 років – 5%. По Україні віковий показник завжди коливався у перевагу осіб віком від 18 до 28 років (42,3%) [5, с. 99].

Рівень освіти у ВПО, які вчиняють злочини, такий: 39% із них мають вищу освіту, 32% – середню, 29% – середню спеціальну. Варто заострити увагу на тому, що близько 3% осіб з вищою освітою мали також вчене звання. Порівнюючи із загальними показниками освіти в осіб, які вчинили злочини, по Україні (згідно з дослідженням О.Г. Кулика), зазначимо, що 63,0% злочинців – особи з повною та базовою загальною середньою освітою, 23,2% – з професійно-технічною освітою, 9,9% – з вищою освітою, та 4,4% – без освіти [5, с. 100]. Такі високі цифри осіб із вищою освітою можна пояснити корисливою мотивацією ВПО та намаганням повернути собі попередній матеріальний стан.

Отримати статус ВПО, згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», можуть *громадяни України, іноземці та особи без громадянства*, які перебувають на території України на законних підставах і мають право на постійне проживання в Україні, яких змусили залишити або покинути своє місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [7]. Виходячи з вищезазначеного, ми дослідили кількість громадян України, іноземців та осіб без громадянства які вчинили злочини, зазнавши перед цим внутрішнього переміщення. За результатами узагальнення судової практики нами було визначено, що зі статусом ВПО до кримінальної відповідальності притягувалися лише

громадяни України. Вироки стосовно іноземців та осіб без громадянства, які мають статус ВПО, були відсутні.

Сімейний стан ВПО, які вчиняють злочини: 43% із них перебували у шлюбі, 41% – неодружені, 9% – розлучені та 7% – вдівці. Б.М. Головкін зазначає, що: «сім'я є стримуючим чинником на шляху до злочинів. Серед злочинців знаходимо більший відсоток неодружених, незаміжніх і розлучених, ніж у всьому населенні» [8]. Проте більшість ВПО, як бачимо, вчинили злочин, будучи одруженими. Аналізуючи такі показники, можна визначити специфічні детермінанти злочинності саме ВПО.

Джерела існування та рід занять. 41% засуджених ВПО працювали, 33% – були безробітними, 19% осіб були пенсіонерами, 3,5% мали інвалідність і 3,5% були учасниками бойових дій. Для порівняння: в Україні злочини вчиняють переважно безробітні працездатні особи (64,2%) [5, с. 100]. Аналізуючи такі показники, можна стверджувати, що до окупації у Донецькій і Луганській областях, в Автономній Республіці Крим рівень оплати праці був вищим. На мирних територіях ВПО отримали менший заробіток, додатково виникли комплексні проблеми матеріально-побутового характеру. Такі обставини справ сприяли вчиненню злочинів особами, які мають офіційну роботу.

Проаналізуємо *кримінально-правові* ознаки особи злочинців, що розглядаються. У кримінології під такими ознаками зазвичай розуміють такі, що характеризують: спрямованість злочинної поведінки суб'єкта на конкретні суспільні відносини, взяті під охорону закону; ступінь і характер суспільної небезпечності вчиненого злочину; способи, обрані для досягнення злочинної мети; мотив, яким керувався суб'єкт злочину; ставлення винного до вчиненого тощо [9].

Проаналізуємо такі з вищевказаних ознак, як: судимість, вчинення злочину у співучасті, стан винного у момент учинення злочину і покарання, застосоване судом до винного (види і строки).

Судимість. За нашими підрахунками, 23% ВПО вже були раніше притягнуті до кримінальної відповідальності. Вітчизняними кримінологами відзначається, що в Україні кожен четвертий злочин вчиняється особами з кримінальним минулим [4, с. 394]. Як бачимо, злочинці ВПО за цим параметром не відхиляються від загальноусталеної тенденції в Україні.

Вчинення злочину у співучасті. 7% ВПО вчинили злочин у співучасті. За повідомленнями Державного комітету статистики, 10,8% злочинів в Україні вчинялося у співучасті [10]. Отже, суттєві відмінності між показниками відсутні.

Покарання (види та строки). У 57% випадках до особи було застосовано штраф, у 1% – громадські роботи, у 1%, – виправні роботи, у 1% – арешт, у 3% – обмеження волі, у 27% – позбавлення волі, у 10% випадків була застосована амністія. Виходячи з того, що ВПО зазвичай вчиняють злочини проти власності (найчастіше державної), досить справедливим є накладення державою саме штрафу на таких осіб.

Морально-психологічні ознаки. До них вчені відносять ознаки особи злочинця, які охоплюють її світогляд, духовність, погляди, переконання, установки та ціннісні орієнтації [11]. У літературі до морально-психологічних ознак особи також відносять психічні стани і процеси перебігу власного соціального досвіду, потреби, інтереси, установки, світогляд, рівень духовного розвитку та мотиваційну сферу [4, с. 89].

З метою вивчення морально-психологічних ознак ВПО ми провели анкетування психологів органів пробації України, які мали досвід роботи із засудженими ВПО.

За результатами проведеного анкетування можна зробити такі висновки:

– *потреби* у ВПО, яка вчиняє злочин, переважно матеріальні – це отримання засобів для існування, забезпечення себе та своєї родини житлом, повернення собі матеріального стану, який вона мала до переміщення;

– *інтереси* у ВПО, яка вчинила злочин, мають споживацьку спрямованість, тобто грошову та іншу матеріальну зацікавленість;

– *мотивація* злочинної поведінки ВПО проявляється здебільшого у корисливих мотивах, легковажній безвідповідальній і престижно-споживацькій мотивації;

– *деформація моральних якостей* ВПО проявляється в агресивності, авантюризмі, збудливості, конфліктності, зухвалості та користоловстві;

– *емоційні властивості* ВПО проявляються у глибоких переживаннях через втрату близьких і родичів, зруйноване житло, бойові дії. У таких осіб перевалюють почуття страху та безнадійності; взаємини із соціумом мають конфліктний характер, постійно виникають екзистенціональні питання, кризові інтервенції. ВПО переживають гострий стрес, не бачать перспективи розвитку на новому місці, в них постійно виникає страх найгіршого. «Вживання» в роль переселенця приносить свої труднощі. У ВПО виникають панічні страхи та симптоми, що супроводжують стрес; вони розгублені, напружені, дезадаптовані;

– *вольові властивості* ВПО проявляються у рисах рішучості, принциповості та сміливості;

– в *ієрархії ціннісних орієнтацій* у ВПО перевалюють інтереси соціально-економічної спрямованості, як-то направлені на задоволення власних потреб і на задоволення потреб інших (подружжя, дітей, батьків, які теж є ВПО).

Проаналізувавши наведені ознаки злочинця ВПО, можна скласти уявлення про його узагальнений портрет. Так, у більшості випадків ВПО, яка вчиняє злочин, – це чоловік віком від 26 до 35 років, який є громадянином України, має вищу освіту, офіційно працює, одружений, вчинив злочин самостійно та вперше. Потреби у такого ВПО переважно мають матеріальний характер, інтереси знаходять своє відбиття у споживацькій спрямованості. Така особа має корисливі мотиви, її емоційні властивості проявляються у глибокому переживанні через втрату близьких і родичів, зруйноване житло та бойові дії. В ієрархії ціннісних орієнтацій перевалюють інтереси соціально-економічної спрямованості, які направлені на задоволення власних потреб та потреб інших.

Однак для запобігання вчинення злочинів такими особами, крім загального уявлення про них, необхідна певна їх класифікація. Ми пропонуємо класифікувати злочинців ВПО на чотири групи, поклавши в основу *соціально-діяльнісний підхід*, запропонований свого часу д.ю.н. Б.М. Головкіним [12]:

I група – це ВПО, які вчиняють злочини саме з причини внутрішнього переміщення. Наприклад, засуджений А., який у 2014 р., обіймаючи посаду директора Товариства з обмеженою відповідальністю, що спеціалізується на вугільній промисловості, прийняв від особи Б. пропозицію реалізувати незаконно видобуту вугільну продукцію, а одержані від її реалізації грошові кошти використати на власні потреби. А. повністю визнав свою провину за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 366 Кримінального кодексу України, та пояснив суду, що він разом із сім'єю виїхав із тимчасово окупованої території м. Донецька на мирну територію України. Оскільки відтоді він опинився у важкому матеріальному становищі, то погодився на вчинення злочину за пропозицією особи Б. Призначаючи покарання, суд врахував, що особа має на утриманні двох неповнолітніх дітей і є «внутрішньо переміщеною» [13].

II група – це ВПО, які вчиняють злочини з одночасним порушенням норм законодавства, що регламентує права й обов'язки ВПО в Україні. Зокрема, у 2017 р. у Хмельницькій області було засуджено жінку-ВПО за ч. 2 ст. 190 Кримінального кодексу України, яка з метою отримання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України, умисно повторно не зазначила відомостей про наявність на її депозитному банківському рахунку грошових коштів у сумі, що перевищує 10-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб і, як наслідок, безпідставно отримувала таку грошову допомогу [14].

III група – це ВПО, які звикли до злочинного способу життя та вже мали судимості до моменту внутрішнього переміщення. Наприклад, у червні 2016 р. у м. Харкові ВПО, раніше чотири рази судимому громадянину України В., який діяв за попередньою змовою у групі з місцевим злочинцем, було винесено обвинувальний вирок за ч. 2 ст. 187 Кримінального кодексу України. У суді В. визнав свою вину частково та надав ряд неправдивих показань, які було спростовано у судовому засіданні. Обставин, які пом'якшують покарання, судом не було встановлено. Обставиною, яка обтяжує покарання, є рецидив злочину [15].

IV група – це ВПО, які вчиняють злочини вперше, але не з причин наслідків внутрішнього переміщення, а з раптово виниклим умислом та у стані алкогольного сп'яніння. Наприклад, особа Г. (має статус ВПО), була засуджена за ч. 1 ст. 121 Кримінального кодексу України. Особа Г. під час спільного розпивання спиртних напоїв зі своїм співмешканцем, на ґрунті особистих неприязних відносин, діючи умисно без мети вбивства, нанесла співмешканцю кухонним ножом тілесні ушкодження [16].

За результатами нашого дослідження можна дійти таких розрахунків: 45% ВПО, які вчиняють злочини, можна віднести до другої групи, 20% – до третьої, 17% – до четвертої, а 3% – до першої. Частина злочинців (15%) не можна віднести до якоїсь конкретної групи через наявність характеристик кількох груп.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо:

1. На нашу думку, ВПО, яка вчиняє злочин, є сукупністю соціально-демографічних, кримінально-правових і морально-психологічних ознак, що характеризують її як індивіда, який вчинив злочин після внутрішнього переміщення. Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що у більшості випадків ВПО, яка вчиняє злочин – це чоловік віком від 26 до 35 років, який є громадянином України, має вищу освіту, офіційно працює, одружений, вчинив злочин самостійно та вперше. Потреби у такої ВПО переважно матеріального характеру, інтереси знаходять своє відбиття у споживацькій спрямованості. Вона діє зазвичай через корисливі мотиви, її емоційні властивості проявляються у глибокому переживанні через втрату близьких і родичів, зруйнованого житла та бойові дії. В ієрархії ціннісних орієнтацій перевалюють інтереси соціально-економічної спрямованості, що направлені на задоволення власних потреб і потреб інших.

2. На основі соціально-діяльнісного підходу, ми класифікуємо ВПО, які вчиняють злочини, на чотири групи: I група – це ВПО, які вчиняють злочини саме з причини внутрішнього переміщення; II група – це ВПО, які вчиняють злочини, з одночасним порушенням норм законодавства, що регламентує права й обов'язки ВПО в Україні; III група – це ВПО, які звикли до злочинного способу життя та вже мали судимості до моменту внутрішнього переміщення, та IV група – це ВПО, які вчиняють злочини вперше, але не з причин наслідків внутрішнього переміщення, а з раптово виниклим умислом та у стані алкогольного сп'яніння. Більшість ВПО, які вчиняють злочини, можна віднести до другої групи (45%).

Розуміння соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних ознак ВПО, які вчиняють злочини, сприятиме виявленню детермінант, що стали підґрунтям для вчинення вищевказаними особами злочинів. Таке дослідження буде опубліковане нами у наступній роботі. Також класифікація ВПО, які вчиняють злочини, стане у нагоді для розробки комплексу заходів запобігання злочинності ВПО, оскільки очевидним виявився той факт, що у більшості випадків ВПО вчиняють злочини, які стосуються отримання ними виплат від держави для поліпшення свого матеріального стану.

Список використаних джерел:

1. Батиргарєєва В.С., Дубович О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності осіб без визначеного місця проживання в Україні: монографія. Х.: Право, 2015. 264 с.
2. Тарасенко Ю.М. Щодо впливу внутрішньо переміщених осіб на стан злочинності в Україні. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/77384/73111>.
3. Тарасенко Ю.М. Стан злочинності серед внутрішньо переміщених осіб в Україні (за матеріалами анкетування співробітників Національної поліції). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07/16_Tarasenko.pdf.
4. Кримінологія: підручник / за заг. ред. В.В. Голіни, Б.М. Головікіна. Х.: Право, 2014. 440 с.
5. Кулик О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини в Україні: сучасні тенденції. Юридична Україна. 2013. № 7. С. 98–102.
6. Чаплик М.М. Тенденції жіночої злочинності в Україні. Наукові праці. Соціологія. 2012. № 189. С. 114–118.

7. Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. (зі змінами і доповн.) № 1706-18. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.
8. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. URL: http://lib-net.com/content/9611_Stryktyra_osobistosti_zlochincu.html.
9. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / за заг. ред. В.В. Голіни. Х.: Право, 2009. 288 с.
10. Статистика злочинів. URL: [http://yurincom.com/ua/legal_news/ Statistika-zlochyn-v-publication/](http://yurincom.com/ua/legal_news/Statistika-zlochyn-v-publication/).
11. Морально-психологічні ознаки особистості злочинця: загальна характеристика. URL: <http://ifreestore.net/3840/35/>.
12. Головкін Б.М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1977>.
13. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56262147>.
14. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64676105>.
15. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58447650>.
16. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53326812>.

